

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра практичної психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ В МОЛОДІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»

ЛЯХ Василини

4 курсу денної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент
Олександр КУЦІЙ

Рецензент:

доктор психологічних наук, доцент
Галина КАТОЛИК

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

« ____ » _____ 2023 р., протокол № ____

Т.в.о. завідувача кафедри практичної психології
доктор психологічних наук, доцент

_____ **Євген КАРПЕНКО**

Львів
2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТІЙНОГО ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ, ЇЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДІ ТА КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЯВИЩА.....	6
1.1.Аналіз психологічного змісту поняття професійної ідентичності у наукових джерелах.....	6
1.2.Аналіз теорії з визначення явища «кризове суспільство» та його ключових факторів.....	16
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ В МОЛОДІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІД ВПЛИВОМ ФАКТОРІВ КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА.....	27
2.1.Організація та методи проведення емпіричної частини дослідження	27
2.2. Результати емпіричного дослідження та його первинна обробка ..	31
2.3. Обробка емпіричних даних кореляційним аналізом та інтерпретація його результатів.....	37
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	47
ДОДАТКИ.....	51

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інтерес до проблеми професійної ідентичності тривалий час й особливо сьогодні неухильно зростає, оскільки стрімко змінюються соціально - економічні умови у суспільстві, що як обставина диктує нові вимоги щодо підготовки фахівців. Загалом поняття професійної ідентичності передбачає набір деяких характеристик, які допомагають орієнтуватися у світі професій, реалізовувати особистий професійний потенціал. При чому, профіідентичність формується відповідно до закономірностей соціальної ідентичності (самовизначення, вироблення поведінки у соціальній групі, позитивне ставлення до цієї групи, міжгрупові відносини).

У працях вчених, які займалися дослідженням цієї проблеми, поняття професійної ідентичності не сформульовано достатньо чітко. Але все ж, деякі питання, більшою чи меншою мірою, пов'язані з цією проблемою, згадувалися в низці досліджень, реалізованих у різних наукових галузях. Серед тих, хто працював у цих сферах авторів відзначимо:

– феномен та поняття професійної ідентичності (Є. Єрмолаєва, Д. Завалішина, Н. Пряжніков, Є. Клімов, А. Реан, Д. Ронзін, В. Павленко, Л. Шнейдер, В. Просєлова, Ю. Поваренков);

– вікова психологія (В. Мухіна, В. Слобідчиків, Є. Клімова, С. Юрчик, В. Степанський, І. Кулагіна);

– проблема професійної орієнтації (Н. Гафурова, С. Джіоєв, Е. Зеєр, А. Павлова, Н. Лукін, Н. Пряжників, Л. Мітіна).

Особливо актуальною тема дослідження професійної ідентичності є серед молоді в даний час. Так, наше суспільство переживає досить складний період свого існування, що має достатньо підстав позиціонувати як кризу. При цьому, молодь як найбільш динамічна та пластична частина суспільства перебуває в досить проблематичній ситуації, оскільки на перший план виходять базові потреби сучасності, а потреби перспектив та особливо

професійного майбутнього відходить на запасні позиції. Тому, проблема професіоналізму майбутнього покоління закладається вже зараз. Саме ця обставина вимагає моніторингу з боку науки тих прихованих процесів, що зараз відбуваються й закладають основу для майбутнього.

Об'єкт – професійна ідентичність особистості як поняття та явище.

Предмет – особливості формування професійної ідентичності в сучасній молоді.

Мета складає вирішення цієї проблеми – дослідити особливості формування професійної ідентичності в сучасній молоді в умовах кризового суспільства.

Виходячи з проблеми, мети, об'єкта, предмета та гіпотези роботи, необхідно вирішити такі завдання:

- 1) теоретично дослідити поняття «професійної ідентичності», його структуру та фактори формування, а також особливості у молоді;
- 2) проаналізувати джерела щодо визначення явища «кризове суспільство» як фактора формування молоді;
- 3) емпірично дослідити особливості формування професійної ідентичності в сучасній молоді в умовах кризового суспільства.

Гіпотеза дослідження: виходимо з припущення про те, що професійна ідентичність студентської молоді з її невизначеним типом формує цілі в житті, а зі сформованою професійною ідентичністю орієнтовані на результат життя.

Теоретичну основу дослідження склали концепції Е. Еріксона (на кожній стадії розвитку ідентичності людина робить вибір між двома альтернативними рішеннями вікових та ситуативних завдань розвитку. Характер цього вибору залежить як від самої особистості, так і від того, що надається на неї вплив соціального оточення. Від кожного вибору залежить успішність чи неуспішність подальшого життя індивіда), а також теорія Д.А. Леонтьєва, В.С. Мухіної в галузі вікової психології (у юнацькому віці визначаються стійкі цінності та смисли, з'являється спрямованість у майбутнє).

Методи дослідження: використано низку теоретичних методів, а саме аналіз, узагальнення джерел, синтез; методів отримання емпіричних даних: методики «Вивчення статусів професійної ідентичності», «Смисложиттєві орієнтації» та сформовану анкету з визначення уявлень про ступінь причин кризи у суспільстві; математичні: процентний аналіз, середнє значення та стандартне відхилення, кореляційний аналіз за критерієм Кендала.

Наукова новизна: уточнено наукові уявлення щодо того, яким чином професійна ідентичність молоді може залежати при її формуванні від певних соціальних факторів, а саме кризових глибоких соціальних процесів різного змісту.

Практичне значення: отримані результати можуть слугувати підставою для корекції планів з професійного становлення молоді частини суспільства. Також, можливим є більш цілеспрямований та ефективний вплив на формування у молоді сформованої професійної ідентичності за умов несприятливих зовнішніх соціальних обставин.

Структура: кваліфікаційна робота включає вступ, два основних розділи, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТІЙНОГО ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ, ЇЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДІ ТА КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЯВИЩА

1.1. Аналіз психологічного змісту поняття професійної ідентичності у наукових джерелах.

Професійна ідентичність може бути визначена як така ідентичність людини, «для якої конкретна трудова діяльність головний засіб затвердження почуття власної гідності як особи, що відбулася» [8, с.122]. У Н. Іванової та Є. Конєвого професійна ідентичність визначається як «інтегративне поняття, в якому виражається взаємозв'язок особистісних характеристик, що забезпечують орієнтацію в світі професій, що дозволяють повніше реалізовувати особистісний потенціал у професійній діяльності, а також прогнозувати можливі наслідки професійного вибору» [5, с.53]. «Головною рушійною силою становлення професійної ідентичності стає прагнення співвіднести внутрішній світ із зовнішнім світом та професійною спільнотою. Це відбувається постійно в ситуації, що відтворюється, ускладнення, розмноження, що множитья, через реалізований розвиток та поширенням систем інформації, знання та інформаційних технологій. В історії ця рушійна сила реалізується через суспільні та культурні тенденції» [5, с. 301].

Прагнення зрозуміти та спроектувати життя з'являється тоді, коли виникає індивідуальна співвіднесеність із загальним часом. А.І. Пригожин [22] вважав, що чим більше розвивається суспільна система, тим більше виникає потреба рефлексії в розвитку. Чим докладніше описано історичне минуле, тим ймовірніша модель майбутнього. Минуле, сьогодення та майбутнє стають інтегральними притягуючими, які стабілізують психологічний стан людини. Ускладнення соціальної, економічної, політичної та інших систем створює безліч перспектив, виборчих ситуацій, життєвих стилів. Людина залучається у світ постійного вибору, де він сам винен вирішувати, хто він, де та з ким.

Соціальний простір був слабким сегментовано, громадська та приватна сфери мало диференційовані.

Разом із сегментуванням соціального простору відбувалися «регіоналізація» активності, диференціація праці, професійних ролей. У ХХ столітті сектори життєвого стилю стали більш різноманітними, створюючи не схожі, але спільні існуючі контексти, з яких можна вибрати свій стиль. Становлення ідентичності як феномена почало протікати у межах подолання протиріччя між прагненням зберегти цілісність та множитися розмаїттям у часі та просторі. Проблема ідентичності постає як необхідність упорядкування різноманітності. Формування суспільної різноманітності призводить до розвитку суспільного поділу праці, до дедалі більшого розриву між загальними знаннями та вміннями та професіоналізмом. Звуження професійного знання - неминучий продукт технологічного розвитку. Людина стає «цілком людиною», коли усвідомлює свою ідентичність. Ідентичність є психічним компонентом самосвідомості, що формується та існує у світі людини. Людина знає, хто вона є, усвідомлює свою ідентичність у світі людей, професій, націй та ін [2; 20].

Загальною для соціальних наук є думка про те, що ідентичність є результатом активного процесу, що відображає уявлення суб'єкта про себе, власний шлях розвитку і супроводжується відчуттям власної безперервності, тотожності та визначеності. Це дає можливість суб'єкту сприймати своє життя як досвід тривалості та єдності свідомості, цілісності життєвих цілей та повсякденних вчинків, дій та їх значень, які дозволяють діяти послідовно, діяльності як системного та послідовного, закономірного процесу [4; 20].

У психології за її різними галузями та напрямками вивчення питання професійної ідентичності займалися такі вчені світового рівня як Е. Еріксон, Ж. Піаже, А. Валлон, Б. Вільямс, К. Леві-Стросс, Дж. Мід, Е. Гідденс, Ч. Кулі. У межах вітчизняної психології це питання було висвітлено у наукових працях Л. Виготського, С. Рубінштейна, В. Мухіної, Б. Поршнева, І. Кона, В. Ядова, Н. Антонової, М. Заковоротної.

Сучасна психологічна теорія містить створені окремі теорії ідентичності, але часто аспект досягнення ідентичності і тим паче професійної ідентичності залишається нерозкритим. Професійна приналежність є однією з найбільш значимих характеристик кожної людини. Якщо дорослу людину просять відповісти на запитання «Хто Ви?», то спочатку він називає ім'я та професію, а вже потім говорить про вік, релігійні переконання, національність тощо. Тому, уявлення про себе як про носія певної професії є невід'ємним компонентом уявлень більшості дорослих людей про самих себе. Уявлення щодо професійної ідентичності у дослідників та практиків складається з теоретичної орієнтації спеціаліста, її відповідності цілям роботи, особистісного розвитку, професійної та особистісної рефлексії, характеру професійного спілкування та способів вдосконалення, наявності практики, усвідомлення труднощів у роботі та оволодіння стратегіями їхнього подолання» [21, с. 256].

Е. Фромм по-новому поставив проблему професійної ідентичності, де ідентичність розуміється як єдність людини та її діла: я те, що я роблю. «Професійна ідентичність, яка розуміється як єдність людини та справи, можна розглянути через професійну ситуацію» [27, с. 269]. Людині важко знайти професійну ідентичність, бо її професійний успіх у житті залежить не тільки від її реальних здібностей та майстерності, а й від визнання її особистості та майстерності тими, хто входить у професійне співтовариство значних та значимих інших осіб. Нестійка ідентичність бере свій початок не в самому собі, а в думках оточення. Коли загальна думка переважає над індивідуальним «Я», відносини для людей стають поверхневими.

Формування професійної ідентичності відбувається у процесі професіоналізації. Поняття «професіоналізації» найчастіше розуміється як оволодіння людиною системою професійних знань, умінь, навичок, як безперервний процес професійного розвитку людини з моменту вибору професії до припинення активної трудової діяльності. «Професіоналізацією є процес становлення професіонала, що включає вибір людиною професії з

урахуванням своїх власних можливостей та здібностей, освоєння правил та норм професії, формування та усвідомлення себе як професіонала, збагачення досвіду професії за рахунок особистого внеску, розвиток своєї особи засобами професії» [23, с. 204].

У психологічному сенсі за Е. Еріксоном «при становленні професійної ідентичності людина проходить ті ж етапи, що і при соціалізації: довіра, автономія, ініціативність, досягнення, ідентичність, інтимність, творчість, інтеграція. В остаточному варіанті професійна ідентичність складається тільки на досить високих рівнях оволодіння професією та виступає як стійке узгодження основних елементів професійного процесу» [12, с. 344].

Відповідно до гуманістичної психології, люди прагнуть осягнення себе, самопізнання як для свого блага, так і для блага інших людей і наступних поколінь. Представник цього напрямку англійська психолог і педагог Р. Бернс вважає, що загальне самопочуття особистості визначається її Я-концепцією. Я-концепцією є множинні установки людини стосовно себе у цьому світі; цілісна система уявлень себе. Р. Бернс використовує синоніми, як наприклад, самосвідомість. Однак, самосвідомість має на увазі оцінний аспект і є складовою Я-концепції. Я-концепція є динамічною системою уявлень людини про саму себе, в яку входить як усвідомлення своїх якостей, так і самооцінка, а також суб'єктивне сприйняття тих, що впливають на дану особистість зовнішніх факторів [6, с. 169]. За Р. Бернс, позитивна Я-концепція визначається трьома факторами: переконаністю в імпонуванні іншим людям, впевненістю у здатності до певного виду діяльності, у своїй компетентності і почуттям власної значущості, що випливає з перших двох категорій. Я-концепція визначає не просто те, що собою є індивід, але й те, що він про себе думає, як дивиться на свої дії та майбутній розвиток. Когнітивною складовою уявлення про себе є самоідентичність, яка містить два компоненти: реальне Я та ідеальне Я. Описуючи свій образ, особистість формулює основні характеристики свого звичного самосприйняття, виявляє свою неповторність, що виражається унікальною комбінацією характеристик. Поняття «реальна»

не означає, що ця концепція реалістична. Головне тут є те, що уявлення особистості про себе, про те, «яким я є». Ідеальне Я є уявленням особистості про себе відповідно до бажань - «яким хотів би бути». Самооцінка за Р. Бернс виражається через позитивне ставлення до всього, що входить у сферу свого Я. Це може бути «емоційно-оцінна ідентичність», що складається з публічної ідентичності (реальні відгуки на нашу поведінку) та соціальної ідентичності (уявлювані нами думки нас) [6; 16; 19].

Важливу роль формуванні самооцінки грає зіставлення реального та ідеального образів. Імідж та робота з його створення є одним із позитивних наслідків такої розбіжності, це один із засобів наближення реального Я до ідеального. Бажання наблизитися до ідеального образу породжує мотивацію до дії, в тому числі й створення іміджу. Якщо з якихось причин ідеальний образ не може актуалізуватися, то самооцінка людини стає низькою. Збіг реального Я з ідеальним або мінімальна розбіжність між ними є основою психічного здоров'я [6; 10].

На самооцінку та подальшу поведінку індивіда, як професіонала впливають:

соціум через суб'єктивні інтерпретації реакцій інших (соціальна ідентичність);

сприйняті об'єктивні громадські норми, стандарти; цінності, засвоєні людиною протягом життя.

Поведінковою складовою (практична ідентичність) є всі можливі дії та реакції, спричинені першими двома складовими. Індивід оцінює успішність своїх дій та проявів через призму своєї ідентичності. Людина відчуває задоволення не від того, що він просто щось робить добре, а від того, що обрала певну справу і робить її добре. Таким чином, виявилася його індивідуалізація, його вибір.

Н. Арінушкіна [8; 14] вважає, що становлення професійної ідентичності, досягнення професіоналізації є опосередковано тривалим, поетапним розвитком індивіда. Спочатку це етап навчання, накопичення досвіду,

теоретичних знань; потім - психологічна сторона професіоналізації, коли індивід спостерігає, засвоює та представляє себе та свою майбутню професію; далі - це етап саморефлексії, усвідомлення індивідом реального стану справ, прийняття або неприйняття ним або професійним співтовариством його як професіонала. Н. Арінушкіною підкреслено, що «придбання професійної ідентичності відбувається у процесі навчання, здійснюється через творчу пізнавальну активність особистості, а також психологічну підготовку до ситуації професійної діяльності, опосередковано через розвиток саморефлексії, моделювання, навчання професійним зразкам майбутньої діяльності та чітке визначення свого місця у ній» [3; 8].

Н. Іванова та Є. Конєва наголошують, що процес формування професійної ідентичності не завжди усвідомлюється людиною [13; 28]. Так Т. Буйкас зазначає, що формування ідентичності у сучасного професіонала часто має слабо усвідомлений характер, оскільки багато трудових операцій уніфіковано внаслідок застосування подібних технічних засобів діяльності у різних професіях.

У структурно-функціональному аспекті теоретична модель за К. Роджерсом, професійної ідентичності працюючих студентів, включає структурні компоненти особистості як професіонала (компоненти особистості, професійне середовище, стратегії та тактика поведінки, мотиву та ін.) та їх функціональні характеристики. Структурно-динамічний аспект моделі складається з психологічних та поведінкових характеристик, що виявляються у професійному середовищі та утворюють тип професійної ідентичності працюючих студентів. Таким чином, професійна ідентичність-це ідентичність людини, «для якої конкретна трудова діяльність головний засіб утвердження почуття власної гідності як такої, що відбулася особистості». Діяльність Н.Л. Іванової та Є.В. Конєвий професійна ідентичність визначається як «інтегративне поняття, в якому виражається взаємозв'язок особистісних характеристик, які забезпечують орієнтацію у світі професій, що дозволяють повніше реалізувати особистісний потенціал у професійній діяльності, а

також прогнозувати можливі наслідки професійного вибору. Розроблена теоретична модель К. Роджерсом професійною ідентичності дозволяє об'єктивно описати становлення професійної ідентичності працюючих студентів, яким є єдність професійної поведінки, емоційно-оціночне ставлення до професійним цінностям та знанням, до самого себе як до професіоналу. В результаті відбувається ідентифікація себе з представниками певної професії та професійної спільноти. На сьогоднішній день у психології виділяють різні типи соціальної ідентичності: релігійну, етнічну, статеву та низку інших.

На думку Ю. П. Поваренкова, «виділення професійної ідентичності є закономірним послідовним процесом диференціації поняття «ідентичність», оскільки в основі даного процесу лежить специфіка її елементів» [21, с. 154]. Психологічні дослідження професійної ідентичності, які ведуть у рамках вітчизняної психології, являють собою неоднорідний пласт робіт. Можна відзначити, що автори досліджень, присвячених вивченню професійної ідентичності, розглядають різні змістовні компоненти цього феномена. Аналізуючи підходи до проблеми ідентичності зарубіжних авторів, можна вважати, що підстави для виділення професійної ідентичності в як самостійне психологічне поняття випливають з змісту та логіки теоретичного та експериментального дослідження ідентичності. Цей аналіз у своїх роботах провів Ю. П. Поваренков.

Підтвердження можливості виділення професійної ідентичності, як самостійного поняття, відбито у роботах А. Ватермана. Їм виділено чотири сфери життя, найбільш значущі для формування ідентичності в яку він включив - вибір професії та професійний шлях. Е. Ф. Зеєр визначає професійну ідентичність через поняття професійного "образу Я". Є. А. Клімов розглядає професійну ідентичність у контексті проблематики «професійної самосвідомості» [10, с. 336].

Однією з найбільш розроблених професійних концепцій ідентичності є робота Л. Б. Шнейдер [31], в якій розкрито структури, генези, динаміка професійної ідентичності. Професійна ідентичність, на думку автора, – «це не

тільки усвідомлення своєї totoжності з професійною спільністю, а й її оцінка, психологічна значимість членства у ній, поділені професійні почуття, своєрідна ментальність, відчуття своєї професійної компетентності, самостійності та самоефективності, тобто. переживання своєї професійної цілісності та визначеності».

У К. Альбуханової-Славської [12] розкривається підхід до типології ідентичності на основі таких складних явищ як структура життєвого шляху як життєва позиція, життєва лінія, сенс життя. Вона досить докладно описує типи ідентичності в відповідно до особливостей самовираження особистості у професії:

самовираження відбувається через вибір професії, яка максимально близька до характеристик особистості;

вибирається професія, що дає можливість особистості рухатися ступенями професійного майстерності;

самовираження у професії відбувається через вдосконалення та розвиток особистісних якостей та здібностей;

самовираження людини засноване на розвитку здібностей і самоконтролю, самоаналізу, планування творчої активності.

Професійна ідентичність у концепції професіогенезу Є. Єрмолаєвої [1; 25] розглядається як компонент особистої ідентичності, що забезпечує успішний професійний розвиток людини. На її думку, професійна ідентичність виступає регулятором, виконує стабілізуючу та перетворювальну функцію. Професійна ідентичність складається тільки на досить високих рівнях оволодіння професією і постає як стійке узгодження основних елементів професійного процесу.

М. Іванова [9; 22] розглядає професійну ідентичність як вид соціальної ідентичності. Професійна ідентичність «формується у процесі виявлення суттєвих зв'язків усередині та поза професією та відмінністю їх як таких, вона пов'язана із загальною інформаційною основою діяльності, а також з цілісними еталонами типових професійних подій та індивідуалізованих

концептуальних схем професійного поведінки». У структуру ідентичності розкриваються когнітивний, мотиваційний та ціннісний компоненти [12, с. 156].

Феномен професійної ідентичності у вітчизняних дослідженнях спирається на принципи системності та структурності психічних явищ. У зв'язку з цим важливо визначити, якими специфічними особливостями характеризується становлення професійної ідентичності та особистісних особливостей детермінант. Звернемося до поглядів деяких дослідників щодо того, як відбувається становлення професійної ідентичності та які психічні процеси у цьому задіяні.

Деякі автори розглядають професійну ідентичність як процес професійного розвитку людини, пов'язаний із професійним самовизначенням, професійною самооцінкою, професійною спрямованістю, яка включає в себе задоволеність професією та професійною діяльністю. Інші дослідники вважають, що професійна ідентичність - це властивість особистості, що виражається у взаємозв'язку когнітивних, мотиваційних та ціннісних особистісних характеристик. В якості особистісних характеристик, які підтверджують існування у людини активності, вона виділяє: домагання, здібності, наміри, спрямованість, інтереси [12;15; 26].

На думку В. І. Осьодла, професійна ідентичність відповідає рівню внутрішньої активності, тобто проявляється в особистісній значущості професійної активності для людини і може бути виявлена через свідомо-забезпечуючі професійно-диференціюючі ознаки. «Професія виступає соціально-об'єктивною складовою професійного континууму активності особистості, профготовність виникає як формальна реальність, а профідентичність як неформальна, смислова, суб'єктивна реальність» [20, с. 263]. Тому, при вивченні професійної ідентичності особливої увагу варто приділити домаганням як особистісній характеристиці, яка спирається на ці уявлення про зовнішні та внутрішні можливості суб'єкта діяльності, домагання певного соціального, суспільного статусу. За підсумками домагань

окреслюється певний контур активності. Також вони включають не лише предметний, а й ціннісний зв'язок особистості з дійсністю та спонукають до здійснення діяльності, тієї, яка відповідає цим вимогам.

Проведений нами теоретичний аналіз дозволяє виділити особистісні особливості, що детермінують становлення професійної ідентичності. Це домагання, самооцінка, цінності та відповідальність шкільної, студентської (академічної) та професійної ідентичності. Критеріями успішного процесу становлення професійної ідентичності є:

1. Позитивна самооцінка, як показник сприйняття себе, виконання соціальної ролі як суб'єкта професійної діяльності.

2. Рівень домагань як мотивована готовність до розвитку своєї особистості як професіонала та входження у професійне співтовариство.

3. Задоволеність виконанням професійних завдань.

4. Позитивне ставлення до виконання професійної діяльності, задоволення потреб.

5. Відповідальність за виконання норм та правил професійної діяльності, вимог, що висуваються професією до особистості професіонала.

6. Прийняття норм та цінностей, характерних для професійної спільноти.

7. Академічна успішність та успішність життєва, а також професійна.

8. Позитивне ставлення до професійної діяльності виробничих практик.

У структуру ідентичності розкриваються когнітивний, мотиваційний та ціннісний компоненти.

Таким чином, становлення явища професійної ідентичності передбачає функціональне розуміння, вміння добре і з користю для інших виконувати свої професійні функції та екзистенційне поєднання людини та своєї професії, прийняття себе у професії. Сформована професійна ідентичність розглядається через компоненти, що характеризують готовність особистості, а саме:

- мотиваційний (відповідальність за вирішення завдання);

- орієнтаційний (знання та уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості);
- операційний (володіння способами та прийомами діяльності, необхідними знаннями, навичками, вміннями);
- вольовий (самоконтроль, вміння управляти діями, у тому числі складається виконання обов'язків);
- оціночний (оцінка своєї підготовленості та відповідності процесу вирішення професійних завдань оптимальним зразкам) [2].

Достатня виразність цих компонентів є показником високого рівня готовності людини, її активності, самостійності у процесі діяльності. Таким чином, структурними елементами професійної ідентичності у студента в результаті формування є:

- усвідомлення своєї приналежності до певної професійної спільності;
- знання людини про ступінь її визнання у професійних групах;
- уявлення про себе та про свою роботу в майбутньому;
- співвіднесеність професійної діяльності та «образу Я» [2; 10; 16; 18; 24].

1.2. Аналіз теорії з визначення явища «кризове суспільство» та його ключових факторів.

Проблема концептуалізації кризового, перехідного стану суспільства посідає особливе місце у соціальних науках. Проведено безліч емпіричних досліджень на міжнародному, національному та регіональному рівнях. Проте досі категорія «кризовий стан суспільства» не отримала однозначного трактування. Більше того, у науковій літературі не склалося і загальновизнаної дефініції кризи, а його тлумачення в енциклопедіях та словниках європейських мов практично є універсальним. Так, зокрема, у тлумачних словниках мов криза визначається як різкий, крутий перелом у розвитку подій, важкий перехідний стан або як гостра скрута з чимось, важке становище [4; 17]. Подібна інтерпретація кризи звичайно ж не має на увазі наступ

однозначно негативних наслідків таких подій, але в той же час несе негативне смислове навантаження цього терміну, передбачає небажаність самих криз.

Можна погодитися з думками О. Андрєєвої, Є. Бікейкіна, А. Шев'якова та багатьох інших дослідників про те, що криза характеризується як ситуація, обумовлена зміною зовнішніх або внутрішніх факторів середовища та відрізняється трьома характерними рисами: загрозою тим чи іншим базовим цінностям, вкрай обмеженим часом для вирішення ситуації, високим рівнем невизначеності [11; 23]. У цьому відношенні показовим є трактування кризи як серйозної загрози основним структурам або нормам суспільної системи. Розуміння кризи в цьому ключі передбачає небезпеку загибелі людей або економічної шкоди, характерної для аварій, лих, катастроф та збройних конфліктів. Виходячи з такого трактування кризи, можна розглядати її як фактор, що загрожує цілісності та стійкості суспільства або конкретним соціальним групам та індивідам.

Приблизно на початку 60-х гг. минулого століття у західній науковій літературі переважав розгляд кризи як зовнішньої стосовно цих елементів загрози, найчастіше природного характеру. Пізніше кризу стали тлумачити як природні та інші загрози і лиха (передусім військово-політичні: війни, революції та інших.). Починаючи з 1970-х років до криз стали відносити погрози та їх реалізацію як аварій і лих, джерелом яких були інженерні системи, тобто порушення у взаємодії людино-машинних комплексів з небезпечними наслідками як для людини, так і для природного середовища. На початку 1990-х років у західній науковій літературі сформувалася стала тенденція переходу від колишнього розуміння кризи до її нового тлумачення: кризи перестали розглядатися як виключно або переважно зовнішній фактор, що впливає на повсякденне життя ззовні вони стали невід'ємною частиною способу життя людей. У такому його розумінні криза – це не окреме явище, а процес, який розгортається у міру того, як різні фактори та сили взаємодіють непередбачуваним чином, порушуючи звичний повсякденний ритм життя,

викликаючи тривогу та стреси у населення, несучи у собі потенційні та реальні загрози основним цінностям та структурі соціальних систем [11; 18; 29].

У вітчизняній літературі до середини 80-х гг. минулого століття переважала точка зору, згідно з якою кризи розглядалися як характерна риса суто капіталістичного способу виробництва, яка була відсутня при соціалізмі. У цих умовах багато років поняття кризи використовувалося частіше як ідеологічний аргумент, ніж як важливий реальний фактор, який необхідно враховувати при розробці та реалізації державної політики [11].

Особливої актуальності дослідження проблем кризового стану суспільства набуває в умовах соціальної нестабільності, спричиненої радикальною трансформацією суспільства. Соціальна нестабільність, слідуючи ідеям П. Шарана, розглядається з позиції системної методології у двох взаємопов'язаних аспектах:

соціальна нестабільність як процес, що має місце у суспільній освіті. Соціальна нестабільність є найважливішою характеристикою соціальної системи, що відбиває її специфічний стан – динамічна рівновага системи, яка за своїм визначенням характеризується властивою їй рухливістю. Одним із них є масштаб впливу та наслідків ситуації нестабільності, що описується двома ключовими параметрами – сфери суспільства, охоплені станом нестабільності, та територіальний рівень, на якому проявляється цей стан;

результат певних процесів та явищ, що відбуваються всередині та поза суспільством [11; 13].

Для комплексної оцінки кризового стану суспільства необхідно провести аналіз розвитку соціальної системи в стані нестабільності за трьома узагальнюючими параметрами:

а) тимчасова нестабільність, коли нові тенденції розвитку врівноважуються або пригнічуються антитенденціями, що присутні в соціумі, але при цьому система залишається у стійкому становищі, навіть незважаючи деформовані елементи;

б) часткова системна нестабільність, коли внаслідок дії адаптивних механізмів досягається деякий новий стан системи за відносного збереження її системної якості;

в) повна системна нестабільність, коли відбувається структурна деформація, зміна системних особливостей, різкий перехід системи у якісно новий стан, що не відповідає початковому напрямку її розвитку [11; 27].

Поряд із цим, можна виділити рівні соціальної нестабільності – ситуаційна нестабільність, нестабільність у кризових умовах та нестабільність у катастрофічних умовах. Перша, ситуаційна, виникає в локальних умовах (ситуації природного, техногенного та соціального характеру), які не несуть загрози для стабільності системи загалом. Нестабільність ж у кризових умовах виявляється у потрясіння життєвих основ і засад населення, у зміщеннях у життєдіяльності суспільства. Це може бути як гостра криза, так і хронічна. Нестабільність, обумовлена катастрофічним варіантом розвитку суспільства, відрізняється від попереднього рівня глибиною потрясінь, внаслідок яких відбувається руйнація колишніх форм суспільної організації та зміна одного режиму розвитку соціальної системи на інший [4; 11].

Для оцінки стану конкретної соціальної системи можуть використовуватися різні підходи, що відрізняються рівнем та критеріальною основою аналізу. Націленість на облік загальних закономірностей розвитку соціальної системи передбачає структурований розбір будови даного суспільства, який ґрунтується на виділенні його елементів не за сферами життєдіяльності суспільства, а за функціональною ознакою.

Як ще один основний компонент структури суспільства, крім функціональної, виділяють інституційну складову, під якої розуміється широке коло формальних і неформальних утворень, починаючи з офіційних інститутів і закінчуючи усталеними традиціями та повсякденними звичками. Соціальні інститути можна як характеристики будови, базової організації суспільства з вивчення таких його станів, як стабільність і нестабільність, кризовий і перехідний стан. Інституційну тематику неможливо подивитися без

особистісної тематики, при цьому питання соціальної стабільності/нестабільності можна розглядати в контексті системи взаємодії та взаємообміну між людьми, деформацію якої слід вважати проявом порушень рівноважного стану товариства [3; 11]. Зважаючи на зазначений факт, зазначимо, що кризова ситуація може переживатися як індивідом чи групою, так та організацією, спільнотою, державою.

Резюмуючи вищесказане, у науковій літературі виділяють три найбільш загальні підходи до аналізу кризових ситуацій:

системний, в рамках якого референтом кризи є загроза стабільності міжнародного порядку;

конфронтаційний, у якому два або більше акторів конфліктної комунікації є референтами кризи;

управлінський, що фокусується на процесах, що мають місце на рівні спільноти, держави. У даній моделі аналізу кризи її референтами вважаються особи, які приймають рішення та несуть відповідальність за вирішення тієї чи іншої проблеми [3; 11]. Сутність тієї чи іншої кризової ситуації залежить від природи загрози та типу базових цінностей. Загроза військового насильства, зокрема, може спричинити кризу системи національної безпеки; економічна криза загрожує підірвати матеріальне та політичне благополуччя. У цьому плані особливістю дослідження кризового стану суспільства може стати аналіз соціальних ризиків та небезпек, що таяться у сучасному соціумі.

Зазначаючи за А. Богдановим двоїсту природу кризи та її наслідків («криза є порушення рівноваги і водночас процес переходу до деякої нової рівноваги»), треба наголосити на важливій ролі загрози як найважливішої показники криз. Ступінь небезпеки показує серйозність шкоди, у тому числі загрози життю та здоров'ю людей, їх матеріальним та духовним цінностям для соціально-економічної системи. Масштаби збитків відображає різний рівень вразливості системи в цілому, її підсистем та елементів. Ступінь небезпеки, загроз і вразливості, що виникають і посилюються під час кризи, відображає рівень ризику для соціально-економічної системи та її складових. Саме

категорія ризику, під якою розуміється насамперед міра можливої небезпеки та наслідків її реалізації, виражена в кількісній формі (або в якісних термінах, або в цифрах), інтегрує обидва поняття – небезпека та вразливість – до єдиного цілого [11; 23].

Сучасні суспільства – системи, що динамічно розвиваються. Зміни, що відбуваються в них, відповідно до законів еволюції, спрямовані у бік ускладнення внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків і, як наслідок, виникнення неоднозначності явищ і процесів. Іншими словами, невизначеність та ризик стають основними елементами сучасної реальності, а визначеність є лише її рідкісним проявом. Як правило, у суспільствах, що проходять етапи еволюції без соціальних потрясінь і зберігають, завдяки діючим соціальним інститутам, відносно стійкий рівень соціального порядку, ризик набуває латентних форм. Навпаки, затяжний характер нестабільності, поглиблення протиріч та неясність кінцевої мети перетворень викликають ескалацію невизначеності та постійне розширене відтворення ризику. Відтворюваний у такому суспільстві діяльнісний і ризик середовище стає частиною повсякденного життя людей. Дуже часто він не усвідомлюється як ризик і, отже, не контролюється та не долається. Як випливає з усього вищесказаного, в умовах соціальної реальності, що стрімко змінюється, вимагає такої ж швидкої адаптації, суб'єкти соціального життя позбавлені традиційних форм соціального порядку, визначеності і стабільності і виявляються віч-на-віч з невизначеністю, непередбачуваністю і ризиком.

Сучасне суспільство в принципі ризикогенне, тобто, поряд з матеріальними та духовними благами, воно систематично виробляє ризики, що загрожують природі та людству. На думку О. Яницького [22], сучасне суспільство – це «суспільство загального ризику», оскільки наслідків багатьох соціальних явищ і процесів не можна передбачити через відсутність у суспільстві та науковому пізнанні ризик-рефлексії, тобто. постійного аналізу соціальної та природної ціни власної діяльності. Неможливість адекватної рефлексії соціальних суб'єктів у зв'язку з наростаючою нестабільністю

соціальної реальності посилює соціальну невизначеність, що у свою чергу призводить до зіткнення суспільства з наслідками ризиків, з якими воно не може впоратися (асимілювати чи трансформувати).

Також, проведений аналіз поглядів психологів щодо життєвих криз особистості встановив те, що перехідні періоди розвитку суспільств мають всеохоплюючий глибокий характер. Так, Т. Титаренко каже про п'ять типів кризових станів, а саме:

- нормативні кризи на послідовних вікових етапах;
- кризи ненормативні, які породжують рольові конфлікти;
- кризи, що призводять до суїцидальних намірів, поведінкових девіацій;
- кризи, що викликають відхилення в психосексуальному розвитку;
- кризи, що викликані психосоматичними захворюваннями тощо [26; 29].

Аналіз теорії [20; 26] вказує, що за структурою відносин кризи можуть мати такий характер:

економічний (гострі суперечності в економіці. Це кризи виробництва і реалізації товару, відносин економічних агентів, неплатежі, втрати конкретних переваг, банкрутство. До економічних криз відносять фінансові кризи);

соціальний (загострення суперечностей або зіткнення соціальних груп, що можуть бути продовженням і доповненням економічних, виникати самостійно через управління, умови праці, ставлення до екологічних проблем, із патріотичних почуттів. Особливе місце в цій групі займає політична як криза політичного устрою);

організаційний (криза поділу й інтеграції діяльності, поділу функцій, регламентації діяльності. Організаційна криза виявляється часто як параліч організаційної діяльності);

психологічний (стрес масового характеру, виникнення невпевненості, паніки, страху, незадоволеності);

технологічний (криза нових технологій та ідей за явно вираженої потреби);

передбачуваний (як етап розвитку, що може прогнозуватися і зумовлюються об'єктивними факторами. Різновидом є циклічна криза);

несподіваний;

явний і латентний, глибокий і легкий, затяжний та короткочасний [].

Щодо професійної ідентичності можна зауважити, що вона суттєво пов'язана з кризами, що виникають через економічні проблеми. Теорія менеджменту [12; 27] засвідчує циклічність тенденцій криз, яка віддзеркалює періодичність їх настання. Це є результатом боротьби між функціонуванням та розвитком, накопиченням суперечностей у функціонуванні та необхідністю розвитку. Криза є одним із природних станів життєдіяльності, одним із частих випадків перехідних процесів. Цикл розвитку є процесом проходження таких стадій розвитку (еволюції):

піднесення (зростання ознак функціонування, перехід системи до нового стану з вищою якістю);

гальмування розвитку (збереження досягнутого стану, збільшення рівноваги або незначні коливання в діяльності);

криза (зниження функціонування, порушення життєдіяльності та рівноваги, що складно самотійно відновити);

пожвавлення (уповільнення падіння та поступове зростання показників діяльності, що розглядається як перший крок до подолання кризових явищ та виходу з кризового стану) [7].

Таким чином, подолання кризи є можливістю відродити систему. При цьому, розвиток системи часто є можливим лише за умови подолання кризових явищ.

Причини криз, що виникають у соціальних системах можуть бути різними (рис. 1.1). Вони можуть бути об'єктивними, циклічними через потреби модернізації та реструктуризації, а ще через несприятливий вплив зовнішнього середовища і суб'єктивними через помилки. Ще, причини криз можуть мати природний характер (клімат, землетрус, повінь та інші катаклізми) та техногенний через діяльність людини.

Причини кризи можуть бути зовнішні (екзогенні, які лежать поза зоною впливу системи) та внутрішні (ендогенні, що залежать від внутрішніх факторів) [21].

Рис. 1.1. Причини переживання кризи соціальною системою.

Таким чином, теоретичний аналіз наукових джерел щодо кризи у суспільстві вказує на багатомірність цього явища. Узагальнення джерел засвідчує її коріння в людському факторі, що трансформується на вищих рівнях та набуває загрозливих форм існування людства. Її ознаками є прояви у фінансах, соціальній, економічній та політичній сферах, що набуває рис криз, які пов'язані з мораллю, довірою, баченням перспектив та мотивацією, владою, нацією, професіоналізмом, відсутності рівноваги, демографією та екологією.

Висновки до першого розділу.

Отже, професійна ідентичність є продуктом тривалого особистісного та професійного розвитку, який з'являється на досить високих рівнях оволодіння професією та виступає як стійке узгодження основних елементів професійного процесу. Водночас нині більшість дослідників сходяться на думці, що професійна ідентичність як багатовимірний та інтегративний психологічний феномен забезпечує людині цілісність, тотожність, визначеність, що

розвивається в ході професійного навчання у просторі процесів самовизначення, самоорганізації, персоналізації.

Студентство є перехідним періодом у становленні індивідуальності, а саму професійну ідентичність на даному віковому етапі можна охарактеризувати як пасивно виражену (засвоєння основних знань, вимог професії до людини, усвідомлення можливостей, уявлення про виконання цієї діяльності). Це є особливістю студентської професійної ідентичності.

Аналіз літератури показав, що існує неузгодженість у різних підходах до розуміння структурності профіидентичності. Так, як компонентами профіидентичності є особистісне самовизначення, що передбачає розвиток рефлексивності, позиційності та відповідальності; парадигмальне самовизначення теоретичні концепції; інструментальне самовизначення, що передбачає вільне володіння методами, технологіями діяльності; ситуативне самовизначення, що відображає перевагу в майбутній роботі з певним типом клієнтів та певним типом проблем. Як окремою складовою професійної ідентичності є професійна самопрезентація (володіння термінологією, використання професійного лексикону, професійні навички та вміння, професійно важливі якості спеціаліста, професійні прикмети), професійний досвід, ототожнення себе з професійною групою, позитивний образ професійного Я. До компонентів професійної ідентичності можуть бути віднесені: когнітивний, емоційний, поведінковий, ціннісно-смісловий, мотиваційний.

Кризове суспільство як явище має низку особливих характеристик та ознак, головними з яких можуть бути виділені такі як підвищення ступеню ризиків, нестабільність та досить складна можливість розуміти перспективи чи майбутнє навіть на відносно невеликий час. В кризі підвищується рівень напруги всієї системи й наслідком може бути досить широке коло можливих як втрат, так й набутих нових здобутків. Молодь одночасно має переваги в кризі, оскільки здатна досить швидко підлаштовуватися й має можливість навчатися ефективно діяти у нових обставинах. Однак, незначний досвід,

амбіції та схильність до максималізму спричиняє у молодих підвищений рівень схильності до надмірних, погано прорахованих ризиків. Також, професійна ідентичність як явище досить тривалого часу формування у молодих людей може йти шляхом нечіткого, нестійкого та розмитого формування внаслідок домінування більш базових потреб при необхідності виживання у кризовому соціальному середовищі. Це може виявитися значною проблемою у майбутньому.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ В МОЛОДІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІД ВПЛИВОМ ФАКТОРІВ КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Дослідження включало три етапи.

Перший етап – пошуково-теоретичний – включав вибір, обґрунтування та теоретичне осмислення проблеми та теми дослідження; аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури; визначення структури та категоріального апарату дослідження, уточнення базового поняття «Професійна ідентичність».

Другий етап – емпіричний – був присвячений обґрунтуванню діагностичної моделі дослідження, під час якого сформовано вибірку, підібрано адекватний психодіагностичний інструментарій; проведено дослідження з вивчення психологічних особливостей професійної ідентичності студентів, виявлено структурні компоненти, а також етапи становлення.

Третій етап – узагальнюючий – включав аналіз, систематизацію та узагальнення отриманих результатів, уточнення висновків, оформлення тексту випускної кваліфікаційної роботи

2.1. Організація та методи проведення емпіричної частини дослідження.

Насамперед, в даному дослідженні треба зауважити, що існує певні його особливості, які лежать в площині досить широкого спектру методологічних можливостей з оцінки рівня, а також якісно-кількісних деталізованих показників за професійною ідентичністю. Оскільки це явище досить широко представлено в понятійно-смісловому аспекті – ґрунтовно та повноцінно дослідити професійну ідентичність є суттєвим дослідженням. Тому, доцільно для даної кваліфікаційної роботи обрати на власний розсуд найбільш важливі та перспективні в розумінні саме психологічних особливостей саме в даній категорії. Також, окрім професійної ідентичності необхідно встановити таку

незалежну змінну як «кризове суспільство». Звісно, що лише суто прийняття факту самого по собі (маємо кризове суспільство та й все на цьому) без спроби його емпіричного обліку з відповідним включенням цієї емпіричної інформації до математичних обчислень статистичних даних буде занадто банальним та поверхневим намаганням продемонструвати рівень кваліфікації. Тому, зазначену змінну треба включити для дослідження й це буде досить важливою складовою, яка наповнить тему дослідження досить конкретним змістом.

Особливою характерною вимогою цього дослідження є необхідність проведення з молодими людьми. На зараз, відповідно до умов функціонування суспільства в цілому, складно казати про можливість проведення опитування в його традиційно-класичному варіанті. Тому, досить перспективним та потенційно можливим є залучення до отримання емпіричних даних молоді з використанням сучасних цифрових інструментів. Однак, такий шлях отримання емпіричної інформації вимагає досить виваженого планування та відповідної реалізації, що має забезпечити як мінімум задовільний рівень валідності. Тому, було прийнято рішення про проведення дослідження в анонімній формі. Основними особливостями організації дослідження через використання інтернет мережі було таке:

- використовуючи платформу «online test pad» для опитування визначальною метою вважаємо залучення достатньої кількості учасників, які можна класифікувати як молода людина. Так, абсолютна більшість користувачів цієї та аналогічних платформ відносяться до вікової групи до 30 років. Тому, основною проблемою може буде лише ініціація в них інтересу до дослідження або хоча б достатнього зусилля для початку та завершення надання відповідей;
- питання формувалися таким чином, щоб в разі відсутності бажання респондента надавати відповідь це не припиняло опитування. При цьому, можемо розраховувати на те, що кількість учасників дослідження знизить рівень впливу пропусків на достовірність

дослідження. Таким чином, кількість учасників дослідження мало рейтингову перевагу над повнотою відповідей, що отримані від них. Так, математичні методи потім спроможні обробити емпіричну інформацію таким чином, що буде вказано достовірність отриманих результатів.

Отже, зважаючи те, що професійна ідентичність в кризовому суспільстві більше буде проблемою пошуку смислів в подальшому житті, їх критичної перевірки практикою життя та формування власних перспектив в цілому по життю, але з врахуванням такого важливого його фактора як професійна діяльність, - було прийнято рішення про те, що маємо використати такі методи та методики:

«Вивчення статусів професійної ідентичності» (А.А. Азбель). Опитувальник складається із 20 пунктів, по кожному з яких можливі чотири варіанти відповідей: a, b, c, d. Можна виділити чотири так звані статуси професійної ідентичності - «сходинок», яких людина перебуває у процесі професійного самовизначення.

Невизначена професійна ідентичність: вибір життєвого шляху не зроблено, чітких уявлень про кар'єру немає, але людина навіть не ставить перед собою таку проблему.

Нав'язана професійна ідентичність: людина має сформовані уявлення про своє професійне майбутнє, але вони нав'язані ззовні (наприклад, батьками) та не є результатом самостійного вибору.

Мораторій (криза вибору) професійної ідентичності: людина усвідомлює проблему вибору професії та перебуває у процесі її вирішення, але найбільш вдалий варіант ще не визначений.

Сформована професійна ідентичність: професійні плани визначено, що стало результатом осмисленого самостійного рішення. Наведений нижче тест дозволить визначити, на якій із цих сходинок перебуває випробуваний. А разом і замислитися над своїм ставленням до проблем, пов'язаних із професійним самовизначенням (додаток А) [31];

методика «Сенсножиттєві орієнтації» (Леонт'єв Д.А) [31]. Дана методика дозволяє оцінити «джерело» сенсу життя, який може бути знайдений людиною або в майбутньому (цілі), або в сьогоденні (процес) або минулому (результат), або у всіх трьох складових життя. У цьому дослідженні методика застосовується для діагностики рівня сформованості компонентів смисложиттєвих орієнтацій. Методика була розроблена на основі теорії прагнення до сенсу та логотерапії В. Франкла і мала на меті емпіричної валідизації низки уявлень із цієї теорії. Тест СЖО містить 20 пар протилежних тверджень, що відображають уявлення про фактори свідомості життя особистості, які згруповані в 5 шкал:

- Цілі в житті (надають життю осмисленість, спрямованість та тимчасову перспективу).

- Процес життя чи інтерес та емоційна насиченість життя (зміст шкали збігається з відомою теорією про те, чи сприймає випробуваний сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений та наповнений змістом).

- Результативність життя чи задоволеність самореалізацією (відображає оцінку пройденого життя, відчуття того, наскільки продуктивна та осмислена її прожита частина).

- Локус контролю-Я (Я – господар життя).

- Локус контролю – життя чи керованість життя.

Обробка полягає в підрахунку «сирих» значень за кожною шкалою відповідно до ключа та віднесення отриманих показників до високого, середнього або низького рівня сформованості компонентів смисложиттєвих орієнтацій.

Ще застосовано розроблену анкету, що призначена для того, щоб визначити рівень переживання досліджуваним певних різновидів кризи у суспільстві. Анкета була сформована за результатами теоретичного аналізу та здатна в цілому відображати різновиди переживання причин кризи в суспільстві. Так, учасникам експерименту пропонується визначити за

інтервальною шкалою в межах від 1 до 10 балів причину кризи, що існує в українському суспільстві. Анкета наведена у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Анкета з оцінки ступеню наявності різновидів кризи у суспільстві

Різновид кризи	Фінансова	Соціальна	Економічна	Моральна	Тривалі відсутності рівноваги	Криза довіри	Криза перспектив
Бал							
Різновид кризи	Криза нації	Політична	Криза професіоналізму	Криза мотивації	Демографічна	Криза влади	Екологічна
Бал							

2.2. Результати емпіричного дослідження та його первинна обробка.

В анонімному дослідженні прийняло 74 особи. Всі, що зробили відповідну відмітку виявилися студентами закладів вищої освіти, а пропущеною ця відповідь є в 5 випадках. Всі вказали, що їх вік перебуває в межах від 17 до 35 років з таким розподілом: 17-20 років – 29 осіб, 21-25 років – 24 особи, 25-30 років – 18 осіб, 31 – 35 років – 3 особи. За статтю мали місце пропуски й за цією змінною лише частково є можливим її залучити до хоча б мінімально можливого обчислення. Також, багато опитаних пропустили

відповідь щодо регіону проживання та заклад вищої освіти, а також сферу науки за навчанням. Однак, за методиками дослідження та анкетною понад 90% зі всіх опитаних відповіли на всі запитання, а решта майже 10% мають незначну кількість пропусків. Тому, можемо пропуски замінити середнім значенням, що допустиме при таких випадках.

Далі про отримані результати. Так, за методикою «Вивчення статусів професійної ідентичності» (А.А. Азбель) результати наведено на рисунку 2.1.

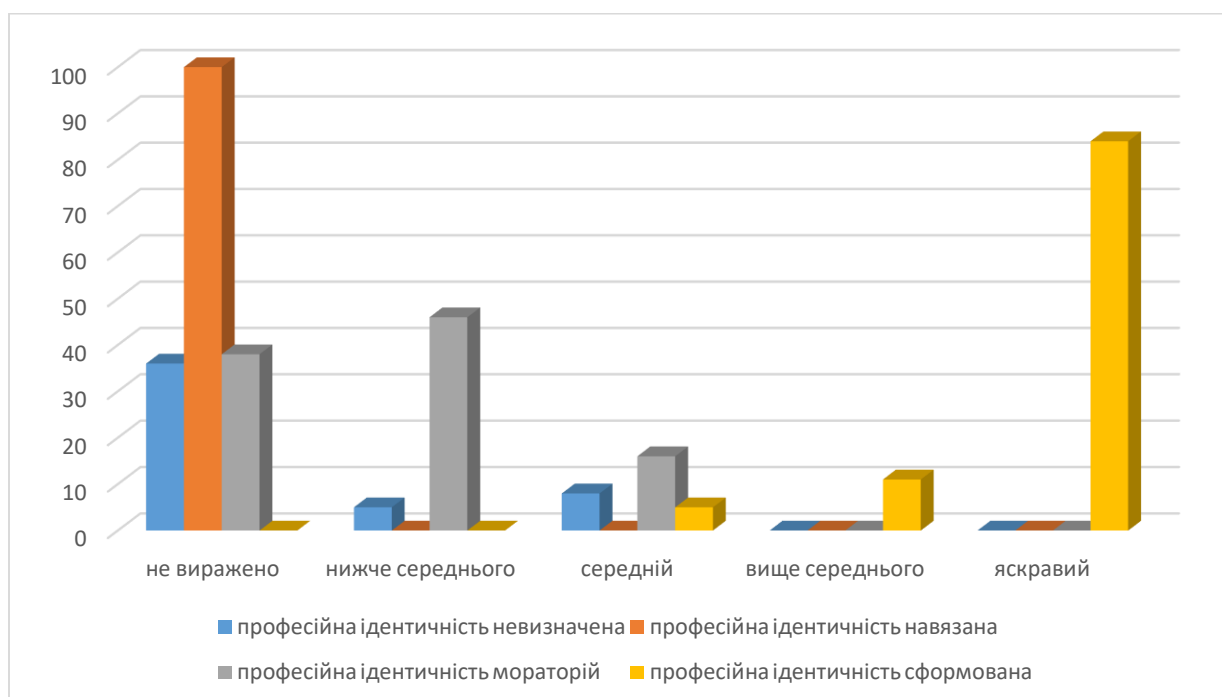

Рис.2.1 Розподіл ступеня виразності професійної ідентичності студентів (%).

Зазначимо, що з невизначеної професійної ідентичності, 85,5% випробуваних мають не виражений рівень, 5,4% мають рівень виразності нижче середнього, 8,1% мають середній ступінь виразності. Отже, загалом за вибіркою можна сказати, що стан професійної ідентичності носить певний характер. Випробувані мають міцні професійні цілі та плани, намагаються вибудувати варіанти свого професійного розвитку. Вони усвідомлюють важливість обраної професії.

Нав'язана професійна ідентичність у випробуваних абсолютно не виражена (100%). Отже, можемо припустити, що свій професійний шлях вони

обрали шляхом самостійних роздумів, які відповідають їх інтересам та здібностям. Тобто молоді подобатися обрана ними професія, навчання, вони усвідомлюють своє рішення як правильне.

Професійну ідентичність мораторій 37,8 % випробуваних мають не виражений рівень, 49,5% мають рівень виразності нижче середнього, 16,2% мають середній ступінь виразності. Отже, для випробуваних не характерне дослідження альтернативних варіантів подальшого професійного розвитку, що можливо, пов'язано з тим, що вони вже навчаються та обрали професію. Однак, юнаки та дівчата розмірковують про можливі варіанти професійного розвитку, приміряють на себе різні професійні ролі, прагнуть якнайбільше дізнатися про обрану спеціальності.

Ми можемо зазначити, що «криза вибору» професії у даних випробуваних пройшла, оскільки вони перейшли до стану сформованої ідентичності, про що свідчать результати. Так, сформовану професійну ідентичність 83,8% випробуваних, мають яскраво виражений рівень, 10,8% мають рівень виразності вище середнього, 5,4% мають середній ступінь виразності.

Отже, учасники дослідження характеризуються тим, що є готовими зробити усвідомлений вибір подальшого професійного розвитку чи вже його зробили. У них є впевненість у правильності прийнятого рішення про їхнє професійне майбутнє. Цей статус мають ті юнаки та дівчата, які пройшли через «кризу вибору» та самостійно сформували систему знань про себе, про професійні цінності та життєвих переконаннях. Вони можуть усвідомлено вибудовувати своє життя тому, що визначились, чого хочуть досягти.

Результати, отримані за методикою дослідження сенсожиттєвих орієнтацій, дозволили виявити відсотковий зміст людей з низьким, середнім і високим рівнем сформованості різних компонентів смисложиттєвих орієнтацій. Аналіз результатів показав таке (рис.2.2).

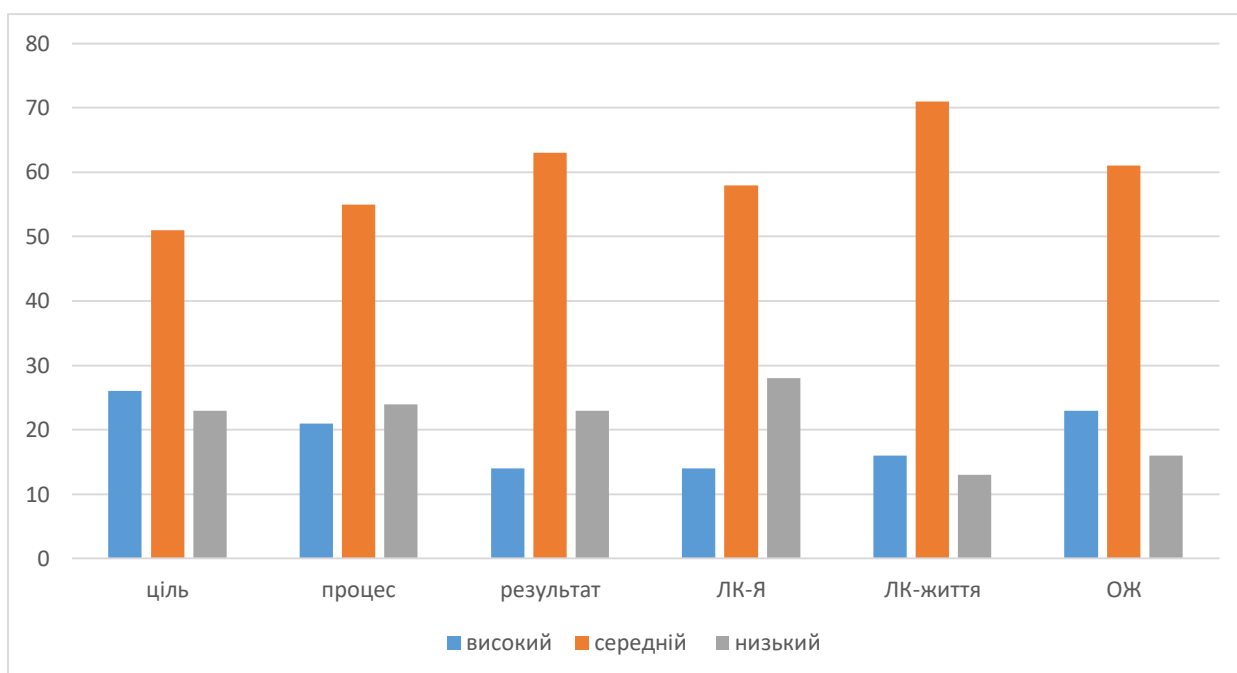

Рис. 2.2. Розподіл сформованості компонентів смисложиттєвих орієнтацій (%).

Зазначимо, що за компонентом «ціль» смисложиттєвих орієнтацій, 22,6% піддослідних, мають низькі показники сформованості, 25,8% випробуваних, мають високі показники сформованості, 51,6% випробуваних, мають середні показники сформованості.

За компонентом «Процес» сенсожиттєвих орієнтацій, 21% піддослідних мають високі показники сформованості, 24,2% піддослідних мають низькі показники сформованості, 54,8% випробуваних мають середні показники сформованості.

«Результат» смисложиттєвих орієнтацій, 14,5% випробуваних мають високі показники сформованості, 22,6% випробуваних мають низькі показники, 62,9% випробуваних мають середні показники.

Компонент «ЛК-Я» смисложиттєвих орієнтацій, 14,5% випробуваних мають високі показники, 27,5% мають низькі показники, 58% мають середні показники.

Компонент «ЛК-життя» 12,9% випробуваних мають низькі показники сформованості, 16,1% мають високі показники 71% мають середні показники.

За компонентом «ОЖ» смисложиттєвих орієнтацій, 16,1% піддослідних мають низькі показники сформованості, 61,3% мають середні показники сформованості, 22,6% мають високі показники сформованості.

Показники сформованості смисложиттєвих орієнтацій, виявлено у 61,3% випробуваних. Можна припустити, що ці молоді люди сприймають минулі етапи свого життя, як продуктивні осмислені, життя в сьогодення приносить задоволення, викликає інтерес і наповнений різними емоціями. Крім того, випробувані, ймовірно, мають ясні «Цілі» в майбутньому, спрямовані на реалізацію своїх можливостей.

Низькі показники сформованості смисложиттєвих орієнтацій мають 69,4% випробуваних. Це говорить про те, що на сьогоднішній день у цих людей не виявляється прагнення реалізації сенсу життя крім того, сам цей сенс не можна у них не можна назвати певним. можливо, ці люди не задоволені прожитою частиною свого життя, та справжнім часом їм важко осмислити те, що відбувається з ними зараз. Ймовірно, вони не вірять у свої сили, можливість вплинути на те, що відбувається. Таким людям важко нести відповідальність за свої вчинки. Крім того, вони не мають ясних, осмислених цілей у майбутньому.

Останніми для подання в якості отриманих даних від досліджуваних є результати дослідження про наявність ступінь наявності різновида кризи у суспільстві. Всі 14 ознак, що виокремлені після теоретичного аналізу та їх показники представлені в уявленнях досліджуваних наведено у таблиці 2.1, а також на рисунку 2.3. Оскільки значна частина досліджуваних свою статтю не зазначили, тому далі буде відображено результати через визначення середнього за статтю та в цілому за вибірку щодо різновидів причин кризи, які було отримано через застосування розробленої анкети.

Таблиця 2.1

Середнє за різновидами причин кризи у суспільстві

стать		Різновид причини кризи в суспільстві													
		фінансова	соціальна	економічна	моральна	довіри	перспектив	влади	крнації	політична	професіоналізму	мотивації	відсутність рвiноваги	демографічна	екологічна
чоловіча	Середнє	7,7	7,0	7,8	7,5	7,6	7,3	6,6	7,4	7,2	6,3	6,5	6,3	6,5	5,8
	±	1,1	1,5	1,7	2,5	2,3	1,1	2,3	1,6	2,4	2,3	2,2	2,5	1,7	1,8
жіноча	Середнє	8,3	7,3	8,2	7,7	7,6	7,3	8,1	6,2	7,8	6,3	6,4	6,7	7,2	7,7
	±	1,6	1,4	1,7	1,3	1,4	1,7	2,0	2,2	2,0	1,8	1,9	1,9	1,7	1,8
Разом	Середнє	8,2	7,4	8,1	7,8	7,4	7,4	7,7	6,3	7,5	6,6	6,5	6,5	7,3	7,3
	±	1,7	1,3	1,3	1,8	2,0	1,5	2,1	2,1	2,0	1,6	1,7	2,0	1,5	1,7

За таблицею можна визначити, що найбільше криза представлена у фінансовій та економічній сферах. Значним є показник кризи щодо влади з такою особливістю, що таке уявлення більш характерне для жінок, оскільки різниця з чоловіками складає 1,5 бали. Разом з цим, молоді жінки на 1,2 бали нижче оцінюють в показниках кризи нації. А от щодо екологічної складової кризи як різновида кризи в суспільстві дівчата більше її оцінили на 1,9 бали. В цілому, аналіз даних засвідчує наявність високих та вищий за середній рівень у показниках щодо сприйняття та переживання ознак кризи в суспільстві. Тому, можна казати, що досліджувані вважають становище українського суспільства таким, що має суттєві ознаки кризи.

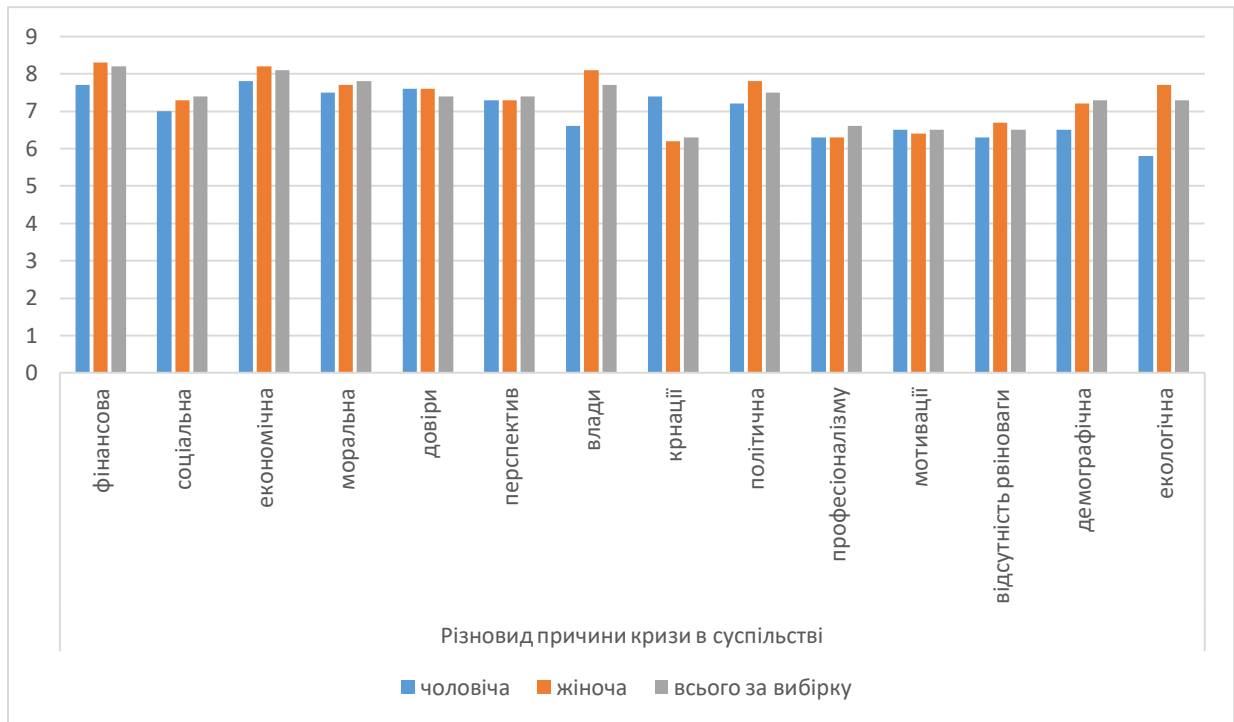

Рисунок 2.3. Середнє значення щодо уявлень досліджуваних про рівень кризи за її різновидами у суспільстві з розподілом за статтю в за вибірку

2.3. Обробка емпіричних даних кореляційним аналізом та інтерпретація його результатів.

На цей момент складно казати про те, що мета дослідження досягнута, оскільки констатація за процентним розподілом рівнів за типологією професійної ідентифікації та смисложиттєвими орієнтаціями не є достатнім для розуміння цих явищ у системному поєднанні. Також, констатація уявлень учасників дослідження щодо ступеню наявності кризи у суспільстві за її багатьма причинами чи змістовим потенційним наповненням не може бути достатнім для того, щоб побачити, а далі й достатньо зрозуміти це явище у поєднанні з іншими компонентами даного дослідження, а саме професійною ідентичністю та смисложиттєвими орієнтаціями. Тому, далі до цих емпіричних даних доцільно застосувати кореляційний парний аналіз. Кореляційному аналізу за критерієм τ Кендала піддались всі результати. Цей критерій застосований тому, що у масиві даних відмічено розподіл, що відрізняється від нормального й саме непараметричні критерії доцільно використовувати у таких випадках.

Таблиця 2.2

Інтеркореляційна матриця смисложиттєвих орієнтацій та професійної ідентичності молодих людей

Професійна ідентичність		цілі	процес	результат	ЛК-Я	ЛК-життя	ОЖ
невизначена	τ	-,37	-,52	-,5	-,36	-,23	-,43
	p	,048	,012	,024	,017	,039	,017
нав'язана	τ	,36	,28	,31	,31	,41	,34
	p	,032	,024	,027	,032	,014	,027
мораторій	τ	-,25	-,14	-,52	-,52	-,32	-,4
	p	,034	,558	,012	,013	,021	,019
сформована	τ	,11	,2	,15	,16	,31	,28
	p	,24	,17	,19	,84	,77	,19

В результаті кореляційного аналізу, було виявлено, що невизначена професійна ідентичність взаємопов'язана з такими сенсожиттєвими орієнтаціями: цілі в життя (-0,37, при $p=0,01$), процес життя (-0,52, при $p=0,01$), результат життя (-0,5, при $p=0,01$), локус контролю Я (-0,36, при $p=0,01$), свідомість життя (= -0,43, при $p=0,01$). Нав'язана професійна ідентичність взаємопов'язана з цілями у житті (0,36, при $p=0,01$), локус контролю Життя (0,41, при $p=0,01$) і свідомістю життя (0,34, при $p=0,05$). Мораторій взаємопов'язаний з такими сенсожиттєвими орієнтаціями як результат життя (-0,42, при $p=0,01$), локус контролю- Я (-0,52, при $p=0,01$), свідомістю життя (-0,4, при $p=0,01$). Сформована професійна ідентичність позитивно взаємопов'язана лише з наслідком життя (0,35, при $p=0,01$).

Таблиця 2.3.

Інтеркореляційна матриця професійної ідентичності та критеріями кризи в суспільстві

		фінансова	соціальна	економічна	моральна	довіри	перспектив	влади	нації	політична	професіоналізм	мотивації	рівноваги	демографічна	екологічна
невизначена	τ	,54	,09	,02	,03	,00	,05	-,04	-,09	,28	,02	,00	,08	,00	,00
	ρ	,048	,312	,824	,717	,919	,587	,595	,314	,042	,820	,985	,343	1,00	,965
нав'язана	τ	-,12	-,11	-,08	-,07	-,14	-,28	-,26	-,06	-,06	-,05	-,13	-,09	-,02	-,10
	ρ	,204	,213	,381	,447	,133	,03	,031	,502	,521	,961	,154	,922	,821	,261
мораторій	τ	,09	,13	-,06	,38	,11	,13	-,08	,09	,04	,07	,12	-,15	,03	,07
	ρ	,290	,157	,869	,024	,222	,131	,682	,322	,603	,412	,170	,254	,679	,390
сформована	τ	-,01	,51	-,08	,15	,4	,01	-,18	,04	,11	,00	-,03	,36	,15	-,02
	ρ	,992	,026	,462	,087	,026	,915	,130	,589	,223	,996	,733	,022	,091	,824

З кореляційної таблиці видно малу кількість кореляцій, а саме:

- Між невизначеною та політичною ознакою суспільної кризи. Це може свідчити про те, що особи, які не зайняті власною професійною компетентністю схильні оцінювати політичні процеси та намагаються їх відслідковувати;
- Між нав'язаною та моральною ознакою кризи, що означає про наявність бажання людей з несформованою професійною орієнтацією

перебувати у більш моральному суспільстві. Так, вони не вважають, що існує криза перспектив, а також у владних структурах, оскільки можуть мати патерналістсько-байдужі орієнтації у власних самоусвідомленнях та уявленнях про оточуюче середовище;

- Між мораторієм та відсутністю рівноваги, що можна пояснити більшою орієнтацією людей, які бажають жити спокійно та передбачливо. Це цілком передбачуваний результат, що постійно проявляється у поведінці людей;

- Між фінансовою кризою та невизначеним типом професійної ідентифікації є досить потужний зв'язок прямого типу. Це може означати те, що саме це таких молодих людей й найбільше цікавить. Напевно, що саме домінування суто фінансової мотивації наповнює такий тип молодих людей повністю й суто це їх цікавить. Звісно, що це є ключовою причиною кризи їх професіоналізму;

- Наявність помірних зв'язків серед молоді зі сформованою професійною ідентифікацією з такими різновидами кризи в суспільстві як соціальна, довіри та рівноваги може казати про те, що це ті сфери, які даній категорії найбільш близькі, зрозумілі й на цьому етапі їх розвитку як особистості й професіонала є визначальними або хоча б домінантними в процесі їх подальшого успішного професійного формування.

Висновки до другого розділу.

Таким чином, у процесі проведення даного дослідження вдалося виявити низку особливостей формування професійної ідентичності в молоді під впливом факторів кризового суспільства. Основними можна вважати такі результати дослідження:

Невизначена професійна ідентичність у піддослідних має не виражений рівень, нав'язана професійна ідентичність має абсолютно не виражений рівень, статус мораторій мають рівень прояву нижче середнього, статус сформованої професійної ідентичності піддослідних мають яскраво виражений рівень.

Отже, можна говорити, що у молоді ідентичність носить сформований характер, вони розуміють важливість та місце своєї професії у соціально-економічному плані, а також в особистісному аспекті. Вони хочуть надалі пов'язати свою долю з роботою за обраною професією.

Рівень невизначеної професійної ідентичності не носить виражений характер, у свою чергу вона негативно взаємопов'язана з такими сенсожиттєвими орієнтаціями як: цілі в житті, процес життя, результат життя, локус контролю Я, свідомість життя. Можемо припустити, що в учасників дослідження не є характерною відсутність міцних професійних цілей та планів, варіантів свого професійного розвитку, а відмінною особливістю є наявність достатньо чітких цілей, важливість обраної професії, оцінка своїх дій та можливості їх реалізації, уявлення про себе як про сильну особистості, що має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і уявлень.

Незважаючи на вольові зусилля, молодь сприймає навчальний процес як цікавий, емоційно насичений та наповнений змістом. Рівень нав'язаної професійної ідентичності у групи абсолютно не виражений, але виявляє позитивні взаємозв'язки з такими сенсожиттєвими орієнтаціями як цілі в житті, локус контролю Я, свідомість життя. Тобто, незважаючи на те, що при ухваленні рішень молодь може прислухатися до думки батьків або друзів, свої рішення вони ухвалюють самостійно, роблячи їхню адекватну оцінку.

Мораторій професійної ідентичності у групи має рівень нижче середнього і виявляє негативні кореляційні зв'язки з такими сенсожиттєвими орієнтаціями як результат життя, локус контролю Я, свідомість життя. Негативний взаємозв'язок свідчить про те, що молодь пододала кризу вибору професії і має поставлені професійні цілі у житті, бачить результат свого подальшого життя і будують своє життя відповідно до своїх планів, процес здобуття обраної професії стає цікавим та емоційно-насиченим. У досліджуваних розвинені навички контролю та оцінки власних дій.

Група сформованої професійної ідентичності має досить високий рівень виразності, позитивно взаємопов'язана із результатом життя. Ці люди впевнені у своєму професійному виборі, але критерії оцінки, поставлені на початковому етапі професійного становлення, зазнали аналізу та корекції. Однак, відсутність взаємозв'язків корекції із сенсожиттєвими орієнтаціями, може говорити про те, що вони перебувають на шляху отримання професійних навичок і ще не можуть у повній мірою коригувати недоліки своїх стратегічних цілей та результатів, критеріїв оцінки майбутньої трудової діяльності.

Таким чином, гіпотеза: сенсожиттєві орієнтації молоді з різною професійною ідентичністю мають відмінності, а саме у осіб з невизначеною професійною ідентичністю переважають цілі в житті, а у молоді зі сформованою професійною ідентичністю – результат життя.

З кореляційного аналізу встановлено, що особи, які не зайняті власною професійною компетентністю схильні оцінювати політичні процеси та намагаються їх відслідковувати; особи з нав'язаною професійною ідентичністю мають бажання перебувати у більш моральному суспільстві. Так, вони не вважають, що існує криза перспектив, а також у владних структурах, оскільки можуть мати патерналістсько-байдужі орієнтації у власних самоусвідомленнях та уявленнях про оточуюче середовище; молодь з невизначеним типом професійної ідентифікації має досить потужний зв'язок прямого типу. Домінування суто фінансової мотивації наповнює такий тип молодих людей повністю й суто це їх цікавить. Помірні зв'язки серед молоді зі сформованою професійною ідентифікацією з такими різновидами кризи в суспільстві як соціальна, довіри та рівноваги може казати про те, що це ті сфери, які даній категорії найбільш близькі, зрозумілі й на цьому етапі їх розвитку як особистості й професіонала є визначальними або хоча б домінантними в процесі їх подальшого успішного професійного формування.

ВИСНОВКИ

1. Професійну ідентичність можна вважати продуктом тривалого особистісного та професійного розвитку, який з'являється на досить високих рівнях оволодіння професією та виступає як стійке узгодження основних елементів професійного процесу. Водночас, професійна ідентичність як багатовимірний та інтегративний психологічний феномен забезпечує людині цілісність, тотожність, визначеність, що розвивається в ході професійного навчання у просторі процесів самовизначення, самоорганізації, персоналізації. Аналіз літератури показав, що існує неузгодженість у різних підходах до розуміння структурності профіідентичності. Так, як компонентами профіідентичності є особистісне самовизначення, що передбачає розвиток рефлексивності, позиційності та відповідальності; парадигмальне самовизначення теоретичні концепції; інструментальне самовизначення, що передбачає вільне володіння методами, технологіями діяльності; ситуативне самовизначення, що відображає перевагу в майбутній роботі з певним типом клієнтів та певним типом проблем. Як окремою складовою професійної ідентичності є професійна самопрезентація (володіння термінологією, використання професійного лексикону, професійні навички та вміння, професійно важливі якості спеціаліста, професійні прикмети), професійний досвід, ототожнення себе з професійною групою, позитивний образ професійного Я. До компонентів професійної ідентичності можуть бути віднесені: когнітивний, емоційний, поведінковий, ціннісно-смісловий, мотиваційний.

2. Оскільки, молодь, серед якої переважна кількість є студентами й це є перехідним періодом у становленні індивідуальності, - професійну ідентичність на даному віковому етапі можна охарактеризувати як пасивно виражену (засвоєння основних знань, вимог професії до людини, усвідомлення можливостей, уявлення про виконання цієї діяльності). Це є особливістю студентської професійної ідентичності.

3. Кризове суспільство як явище має низку особливих характеристик та ознак, головними з яких можуть бути виділені такі як підвищення ступеню ризиків, нестабільність та досить складна можливість розуміти перспективи чи майбутнє навіть на відносно невеликий час. В кризі підвищується рівень напруги всієї системи й наслідком може бути досить широке коло можливих як втрат, так й набутих нових здобутків. Молодь одночасно має переваги в кризі, оскільки здатна досить швидко підлаштовуватися й має можливість навчатися ефективно діяти у нових обставинах. Однак, незначний досвід, амбіції та схильність до максималізму спричиняє у молодих підвищений рівень схильності до надмірних, погано прорахованих ризиків. Також, професійна ідентичність як явище досить тривалого часу формування у молодих людей може йти шляхом нечіткого, нестійкого та розмитого формування внаслідок домінування більш базових потреб при необхідності виживання у кризовому соціальному середовищі. Це може виявитися значною проблемою у майбутньому.

4. Емпіричне дослідження встановило те, що невизначена професійна ідентичність у піддослідних має невиражений рівень, нав'язана професійна ідентичність має абсолютно не виражений рівень, статус мораторій мають рівень прояву нижче середнього, статус сформованої професійної ідентичності піддослідних мають яскраво виражений рівень. Отже, можна говорити, що у молоді ідентичність носить сформований характер, вони розуміють важливість та місце своєї професії у соціально-економічному плані, а також в особистісному аспекті. Вони хочуть надалі пов'язати свою долю з роботою за обраною професією.

5. Рівень невизначеної професійної ідентичності не носить виражений характер, у свою чергу вона негативно взаємопов'язана з такими сенсожиттєвими орієнтаціями як: цілі в житті, процес життя, результат життя, локус контролю Я, свідомість життя. Рівень нав'язаної професійної ідентичності у групи абсолютно не виражений, але виявляє позитивні взаємозв'язки з такими сенсожиттєвими орієнтаціями як цілі в житті, локус

контролю Я, свідомість життя. Мораторій професійної ідентичності у групи має рівень нижче середнього і виявляє негативні кореляційні зв'язки з такими сенсожиттєвими орієнтаціями як результат життя, локус контролю Я, свідомість життя. Негативний взаємозв'язок свідчить про те, що молодь пододала кризу вибору професії і має поставлені професійні цілі у житті, бачить результат свого подальшого життя і будують своє життя відповідно до своїх планів, процес здобуття обраної професії стає цікавим та емоційно-насиченим. Група сформованої професійної ідентичності має досить високий рівень виразності, позитивно взаємопов'язана із результатом життя. Ці люди впевнені у своєму професійному виборі, але критерії оцінки, поставлені на початковому етапі професійного становлення, зазнали аналізу та корекції. Однак, відсутність взаємозв'язків корекції із сенсожиттєвими орієнтаціями, може говорити про те, що вони перебувають на шляху отримання професійних навичок і ще не можуть у повній мірою коригувати недоліки своїх стратегічних цілей та результатів, критеріїв оцінки майбутньої трудової діяльності.

6. З кореляційного аналізу встановлено, що особи, які не зайняті власною професійною компетентністю схильні оцінювати політичні процеси та намагаються їх відслідковувати; особи з нав'язаною професійною ідентичністю мають бажання перебувати у більш моральному суспільстві. Так, вони не вважають, що існує криза перспектив, а також у владних структурах, оскільки можуть мати патерналістсько-байдужі орієнтації у власних самоусвідомленнях та уявленнях про оточуюче середовище; молодь з невизначеним типом професійної ідентифікації має досить потужний зв'язок прямого типу. Домінування суто фінансової мотивації наповнює такий тип молодих людей повністю й суто це їх цікавить. Помірні зв'язки серед молоді зі сформованою професійною ідентифікацією з такими різновидами кризи в суспільстві як соціальна, довіри та рівноваги може казати про те, що це ті сфери, які даній категорії найбільш близькі, зрозумілі й на цьому етапі їх

розвитку як особистості й професіонала є визначальними або хоча б доміантними в процесі їх подальшого успішного професійного формування.

Таким чином, гіпотеза підтвердилася: сенсожиттєві орієнтації молоді з різною професійною ідентичністю мають відмінності, а саме у осіб з невизначеною професійною ідентичністю переважають цілі в житті, а у молоді зі сформованою професійною ідентичністю – результат життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвська-Семенюк О. П. Формування професійної ідентичності майбутніх психологів. Вісник Львівського Державного університету безпеки життєдіяльності. 2020. №21. С.102-106.
2. Андрушко Я.С. Професійна ідентичність особистості як психологічний феномен / Психологічні науки. Збірник наукових праць. №2. К., 2003. С. 27 – 35.
3. Банах В.А., Банах Л.С. Трансформація ціннісних орієнтацій молоді в умовах кризового суспільства / Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя. 2016. с. 13 – 21.
4. Боришевський М. Й. Концептуальні засади проблеми самотворення особистості. Психологія особистості. 2013. № 1. С. 39–47.
5. Булгакова О. Ю. Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Одеса. 2019. 371 с.
6. Вірна Ж. П. Основи професійної орієнтації : [навч. посіб]. / Ж. П. Вірна. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2003 – 156 с.
7. Галян О. І., Галян І.М. Експериментальна психологія: Альма- матір. 2012. 402 с.
8. Долгих Л. Кар'єрні домагання як суб'єктивний механізм професійної самореалізації/ Л. Долгих// Соціальна психологія. 2005. №2. С. 64–71
9. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія / Д. О. Закатнов ; НАПН України. Ін-т проф.-техн. освіти. К. : Педагогічна думка, 2012. 158с.
10. Єндальцев Є.А. Вибір професії. Соціальні, економічні та педагогічні фактори. К. : Вища школа, 1982. – 149 с.
11. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія / Д. О. Закатнов ; НАПН України. Ін-т проф.-техн. освіти. К. : Педагогічна думка, 2012. 158с.
12. Купрієнко С. А. Словник Соціології (літери А-Я)

13. Куций О.А. Психологія кар'єри. Львів: Сполом, 2017 . 308 с.
14. Ложкін Г. В. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен / Г. В Ложкін, В. Л. Комаровська // Практична психологія і соціальна робота. 2007. №9 (102). С. 6 – 12.
15. Лукіяничук А. Структура професійної ідентичності. URL: https://www.academia.edu/35430814/%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96
16. Меднікова Г. І. Особистісна зрілість: сутність та критерії. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. Вип. 43(2). 2012. С. 179–186.
17. 33. Мельничук І. М. Формування професійної ідентичності майбутніх фахівців як педагогічна проблема. Науковий вісник Мукачівського держ. університету. Серія : Педагогіка та психологія. Вип. 1. 2015. С. 93-94.
18. 34. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. К. : Знання, 2015. 319 с.
19. Основи консультативної психології: Аналіз сучасних концепцій: Методичні рекомендації для студентів педінститутів спеціальності «Практичний психолог в закладах народної освіти» / Укладач О.Ф.Бондаренко. К.: РНМК Міносвіти України. 1992. 116 с.
20. Основи практичної психології / В. Панок, Н. Чепелева, Т. Титаренко. К.: Либідь, 2001. 534 с.
21. Основи психології / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. К.: Либідь, 1996. 632 с.
22. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера: [монографія]. К.: ПП «Золоті Ворота», 2012. 346 с.

23. Папітченко Л. Теоретичний аналіз проблеми значущості самооцінки в структурі гідності особистості. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2020. № 12. С. 79-89.

24. Пенькова О. І. Самовдосконалення особистості і її самооцінка. Психологічний часопис. 2015. № 1. С. 74-78.

25. Плевако О. Психолого-педагогічна характеристика старшокласників як об'єкта профілактичної роботи / Соціальна психологія. №5, К., 2008. С. 162 – 169.

26. Положення про порядок підготовки кваліфікаційних робіт у Львівському державному університеті внутрішніх справ. Затверджено ухвалою Вченої ради Львівського державного університету внутрішніх справ від 06.07.2022 Львів: ЛьВДУВС. 2022. 16 с. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/lvsuia/legal-framework/provisions-orders.html>.

Дата звернення: 18.04.2023.

27. Посацький О.В. Особливості образу майбутнього в юнацькому віці // Проблеми загальної, вікової та педагогічної психології. Зб.наук.праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України. Том VI. Випуск 3. К., 2004. С. 264-272.

28. Посацький О.В. Психологічні особливості образу власного майбутнього в ранній юності / Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. психол. наук. Спеціальність 19.00.07 педагогічна та вікова психологія. К. : 2005. 19 с.

29. Поснова Т.П. Ціннісний вимір духовності особистості в кризовому суспільстві / Т.П. Поснова : [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://vuzlib.com/content/view/632/94/>.

30. Психологія життєвої кризи / Відп.ред. Т.М.Титаренко. К. : Агропромвидав. 1998. 348.

31. Романишина О. Я. Основні чинники і концепції формування професійної ідентичності студентів у процесі навчання у ВНЗ. Наукові

записки Чернівецького університету. Сер.: Педагогіка і психологія. 2015. Вип. 748. С. 136-142.

32. Руденко О. О., Головська І. Г. Взаємозв'язок самооцінки та схильності до порушень харчової поведінки. Габітус. 2021. № 26. С. 76-79.

33. Рудь Г.В. Формування життєвих перспектив у ранній юності : Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Г.В. Рудь; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К., 2005. 20 с.

34. Сергеєнкова О. П. Психолого-педагогічна модель само менеджменту як напрям у неперервній професійній підготовці сучасного фахівця ринкової економіки// Проблеми педагогічної психології: зб. наук. Праць. Луцьк, 2000. №3. С. 79-84.

35. Смітанка В. Психологічний аналіз самооцінки у наукових дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених. Наука. Освіта. Молодь. 2016. № 2. С. 168-170.

36. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: Етапи становлення // Філософська і соціологічна думка. 1991. №1. С. 49 – 58.

37. Ткаченко А. Ю., Професійна ідентичність особистості в процесі професіоналізації. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2011. Вип. 10. С. 221-228.

38. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: Кол. моногр. / За ред. М. О. Шульги. К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. С. 684.

39. Шморгун Л.Г. Менеджмент організацій: Навч. посіб. К., 2010. 452 с.

40. Янцур М.С. Професійна психодіагностика: практикум. К.: МПУ ДЦЗ, МОУ РДПІ, 1995. 354 с.

41. Cashdan E. (ed.). Risk and Uncertainty in Tribal Societies / E. Cashdan (ed.). Boulder, 1990.

42. Giddens A. The Cnsequences of Modernity / A. Giddens. Cambridge, 1991.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Методика вивчення статусів професійної ідентичності. (Азбель А.А.)

Інструкція. Опитувальник складається з 20 пунктів, по кожному з яких можливі чотири варіанти відповідей: а, b, с, d. Уважно прочитай їх і вибери той, який найкраще висловлює твою точку зору. Можливо, якісь варіанти відповідей здадуться тобі рівноцінними, тим не менш, вибери той, який найбільшою мірою відповідає твоїй думці. Запиши номери запитань та обраний варіант відповіді кожен з них (а, b, с, d). Намагайся бути максимально правдивим! Серед відповідей немає «хороших» чи «поганих», тож не намагайся вгадати, який із них «правильний» чи «кращий».

1. Мене не турбує моє професійне майбутнє.

а) Згоден: ще не настав час вирішувати, де мені далі вчитися чи працювати.

б) Згоден, я впевнений, що мої батьки допоможуть мені в моєму професійному майбутнє.

с) Згоден, тому що я вже давно все вирішив з приводу свого професійного майбутнього, і немає сенсу турбуватися.

d) Не згоден, адже якщо про майбутнє не турбуватися зараз, то потім буде занадто пізно.

2. Мені важко ухвалити рішення, куди піти отримувати подальше освіта.

а) Згоден, оскільки мене цікавить одразу кілька спеціальностей, які хотілося б отримати

б) Згоден, тому я краще прислухаюся до думки авторитетної людини (батька, гарного знайомого, друга).

с) Не згоден, я вже прийняв рішення про те, де я навчатимусь чи працюватиму надалі.

d) Не згоден, оскільки поки що не замислювався над цією проблемою.

3. Я регулярно вивчаю попит на представників тієї спеціальності, яку я планую отримати.

a) Згоден, адже від попиту на ринку праці залежить, яку спеціальність я виберу.

b) Не згоден, оскільки батьки знають краще, яку спеціальність мені запропонувати.

c) Не згоден, оскільки час аналізувати попит на професії ще не прийшло.

d) Не згоден, я вже вирішив, що все одно отримаю ту спеціальність, яку я хочу.

4. Я досі не обговорював з батьками свої майбутні професійні плани.

a) Згоден, тому що моїми батьками вже давно вирішено, ким я буду, і з мною не радилися з цього питання.

b) Не згоден, мої батьки саме зі мною обговорюють мої професійні уподобання.

c) Згоден, у нас у сім'ї не прийнято обговорювати мої професійні плани.

d) Не згоден, ми з батьками давно все обговорили, і я ухвалив рішення щодо своєї майбутньої професії.

5. Мої батьки вибрали мені подальшу спеціальність.

a) Згоден, і треба визнати, що вони взагалі краще за мене розбираються в це питання.

b) Не згоден, але ми регулярно обговорюємо питання мого майбутнього спеціальності.

c) Не згоден, оскільки батьки не втручаються в мої проблеми з вибором професії.

d) Не згоден, оскільки вибір спеціальності був скоріше моїм самостійним рішенням, ніж їх.

6. Мені добре зрозумілі свої майбутні професійні плани.

a) Згоден, оскільки побудувати їх мені допомогли батьки (знайомі), які є фахівцями у цій професійній галузі.

b) Згоден, оскільки я побудував їх самостійно, ґрунтуючись на власний життєвий досвід.

c) Не згоден, оскільки у мене поки що відсутні професійні плани.

d) Не згоден, але саме зараз я намагаюся побудувати ці професійні плани.

7. На мої професійні цілі дуже впливає думка моїх батьків.

a) Не згоден, у моїх батьків ніколи не виникало бажання ставити мені професійні цілі

b) Згоден, оскільки мої батьки з дитинства говорили мені, ким я винен стати.

c) Згоден, цілі ще сформульовані слабо, але остаточне рішення буде таки прийнято мною, а не батьками.

d) Згоден, оскільки батьки, звичайно, взяли участь в обговоренні цього питання, але все-таки рішення вже ухвалено мною самостійно.

8. Думаю, мені ще зарано замислюватися над питаннями побудови своєї кар'єри.

a) Згоден, тому що моя кар'єра все одно залежатиме від рішення моєї сім'ї.

b) Згоден, мені й раніше у житті не доводилося стикатися з питаннями побудови кар'єри.

c) Не згоден, вже настав той момент, коли потрібно вибирати напрямок своєї подальшої кар'єри.

d) Не згоден, я вже давно і точно вирішив, яким чином я буду вибудовувати свою кар'єру.

9. Вже точно вирішено, яку спеціальність хочу отримати після закінчення школи.

a) Не згоден, тому що я ще не думав над своєю конкретною спеціальністю.

b) Згоден, і я можу точно назвати навчальний заклад та спеціальність, яку я отримаю.

c) Згоден, тому що мої батьки вже повідомили мені, на кого і де я буду далі вчитися.

d) Не згоден, мені важко зрозуміти, яка спеціальність підходить саме мені.

10. Друзі радять мені, яку освіту краще здобути.

a) Згоден, ми з ними часто обговорюємо це питання, але я намагаюся будувати свої професійні плани самостійно.

b) Згоден, і я збираюся разом з другом отримати однакове освіта, прислухавшись до його думки.

c) Не згоден, тому що обмірковувати свою майбутню кар'єру нам із друзями колись, у нас є багато цікавіших справ.

d) Не згоден, я вже ухвалив рішення щодо свого майбутнього, без допомоги друзів.

11. Для мене не важливо, де саме навчатися надалі.

a) Згоден, тому що для мене головне – отримати спеціальність, про яку давно мрієш, а не конкретне місце навчання.

b) Згоден, оскільки впевнений, що батьки все одно «влаштують» мене на гарну роботу після навчання.

c) Згоден, оскільки професійне навчання – не головне у житті.

d) Не згоден, оскільки від вибору навчального закладу залежить якість мого освіти.

12. Я боюся без поради своїх батьків приймати відповідальні рішення щодо моєї подальшої професійної діяльності.

a) Згоден, я роблю спроби зорієнтуватися у професійному житті, але поки що важко вибрати щось одне.

b) Не згоден, тому що мої батьки все одно не хочуть і не можуть мені нічого порадити.

c) Згоден, оскільки мої батьки з дитинства допомагають мені, контролюючи багато подій у моєму житті, у тому числі й у плані вибору професії.

d) Не згоден, свої рішення з цього питання я вже ухвалив абсолютно самостійно.

13. Я не часто думаю про своє професійне майбутнє.

a) Не згоден, над цією проблемою я думаю досить часто.

b) Згоден, тому що я знаю, що мої батьки зроблять так, щоб у мене в житті все влаштувалося чудово.

c) Згоден, думаю мені ще рано над цим розмірковувати.

d) Згоден, тому що я все вже вирішив для себе і зараз концентрую своє увагу до інших проблем.

14. У мене на прикметі кілька навчальних закладів, куди я міг би піти вчитися.

a) Не згоден, тому що мої батьки вже визначили мене у конкретне навчальний заклад, де я далі й навчатимусь.

b) Не згоден, я сам хочу вчитися тільки в одному, цілком певному навчальному закладі.

c) Згоден, я якраз вибираю одне з професійних навчальних закладів.

d) Не згоден, іноді мені здається, що я сам не знаю, чого я хочу від майбутнього.

15. Жодні життєві проблеми не зможуть мені завадити досягти поставлених професійних цілей.

a) Згоден, оскільки знаю, що мої батьки зроблять все, щоб ці цілі здійснились.

b) Не згоден, у мене поки що немає професійних цілей.

c) Згоден, тому що я добре усвідомлюю свої професійні цілі та прагну до них.

d) Не згоден, я ще не до кінця розумію, в чому ці цілі.

16. У нас вдома часто спалахують бурхливі дискусії з приводу моєї майбутньої кар'єри.

a) Не згоден, оскільки мої батьки з цього питання все вже вирішили, та з ними вже марно сперечатися.

b) Не згоден, тому що мої батьки не дуже цікавляться питанням моєї кар'єри.

с) Не згоден, адже з приводу кар'єри я вже вирішив сам, і сперечатися зі мною все одно марно.

д) Згоден, я раджуся з батьками, хоча іноді наші погляди щодо мого майбутнього можуть розходитися.

17. Мене мало цікавить інформація про те, як вибудовувати кар'єру в різних професійних сферах.

а) Згоден, тому що мої батьки вже вибрали мені майбутню сферу діяльності, і немає потреби збирати якусь додаткову інформацію.

б) Згоден, тому що я вже ухвалив рішення про те, ким я буду і де буду вчитися.

с) Не згоден, я якраз зараз активно аналізую можливості кар'єрного зростання у різних галузях діяльності.

д) Згоден, мене взагалі мало цікавить інформація про те, де і як можна вибудовувати кар'єру.

18. Я тримаю на прикметі кілька професійних цілей.

а) згоден, але вони були визначені заздалегідь моїми батьками.

б) Не згоден, у мене лише одна професійна мета.

с) Не згоден, я про них поки що не замислювався.

д) Згоден, таких цілей поки що кілька, і я не вирішив, яка з них для мене основна.

19. Я дуже добре уявляю своє подальше кар'єрне зростання.

а) Не згоден, поки моє професійне майбутнє – це безліч альтернативні варіанти вибору.

б) Не згоден, але я впевнений, що мої батьки влаштують мене на добру роботу, де кар'єра мені буде забезпечена.

с) Не згоден, тому що мені не хочеться вникати, яка кар'єра підходить саме мені, маю і важливіші проблеми.

д) Згоден, і я вже можу назвати основні кроки моєї професійної життя.

20. Батьки надали мені можливість зробити свій професійний вибір самостійно.

a) Не згоден, тому що мої батьки взагалі не беруть участь у моєму професійному виборі.

b) Згоден, але ми все одно обговорюємо мій професійний вибір.

c) Не згоден, оскільки батьки вважають, що за самостійного вибору я можу помилитись.

d) Згоден, і я вже зробив свій професійний вибір.

Інтерпретація отриманих даних «Статуси професійної ідентичності», яка представлена нижче.

Статуси професійної ідентичності.

Взагалі, якщо людина набуває певної професії і починає працювати по ній, з цього ще не випливає, що в нього сформована професійна ідентичність. Адже цілком можливо, що він просто розглядає роботу як спосіб роздобути гроші, але аж ніяк не вважає її «своєю» справою, не пов'язує її зі своїми життєвими цілями та цінностями. Це відповідає статусу дифузної професійної ідентичності: така людина не замислюється над змістом своєї праці, він просто робить те, за що йому заплатять. Як правило, він не прагне до самовдосконалення у сфері праці, не має чітких професійних цілей та кар'єрних планів. Якщо такій людині представиться можливість зайнятися чимось іншим, де вдасться працювати менше, а отримувати більше, то він, не замислюючись, змінить не лише місце роботи, а й рід занять. Нерідко зустрічається і варіант, коли людина набуває професію і працює за нею, маючи нав'язану ідентичність, тобто цей вибір зроблено їм несамостійно. Тоді він найчастіше починає сприймати свою роботу як борг, зобов'язання, іноді навіть прямо заявляючи: Так, мене не влаштовує моя робота. Але я винен їй займатися — якщо не я, то хто ж?!». Такі люди зазвичай виявляють високу вірність місцю роботи: вони можуть змінити професію, але все і прагнуть залишитися працювати там же, де були раніше.

Можливий варіант, коли людина «застряє» на стадії мораторію. професійна ідентичність, криза вибору. Тоді він виявляється «вічним шукачем», який змінює безліч професій, але ні на чому не може зупинитись.

Виникає парадоксальна ситуація: робота цікавить таку людину тільки доти, доки вона не досягне в ній майстерності; як тільки майстерність досягнуто, йому стає нецікаво і нудно, і він змінює професію (як і місце роботи), починає освоювати щось нове. Якщо ж у людини сформована професійна ідентичність, то він, як правило, щиро зацікавлений у тій справі, яким займається, вважає його своїм покликанням. Така людина зазвичай досягає високого рівня професіоналізму та знає собі ціну. Він впевнений у вірності свого професійного вибору і не схильний його змінювати, хоч і цілком може змінювати місця роботи. Якщо десь перед ним відкриваються ширші можливості для професійного зростання, ніж на колишньому місці роботи, він піде туди.

